

Олена БАЧИНСЬКА (Одеса)

**ГЕНЕАЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ: ПОСЛУЖНІ
СПИСКИ ПОГАРСЬКОЇ ШЛЯХТИ 1772–1781 рр.,
“ОПИСАНИЕ” НІЖИНСЬКОЇ ШЛЯХТИ 1784 р. / УПОРЯД.,
ВСТУП. СТ. І. СИТОГО. – К.: ТЕМПОРА, 2008. – 232 с.**

Існування окремих соціальних груп населення в Лівобережній Україні (Гетьманщині) в другій половині XVIII ст., пристосування їх до нових умов життя, можливостей знайти своє місце в структурі Російської імперії – одна з непростих сторінок української історії, звернення до наукових розробок якої має значну лакуну впродовж 20-х–90-х років ХХ ст. Активне опрацювання цієї проблематики вимагає додаткових різного роду документальних матеріалів і залучення результатів різних історичних дисциплін, серед яких і генеалогія. Про те, що генеалогія отримала новий поштовх для розвитку, свідчить поява багатьох видань: В. Кривошеї “Генеалогія українського козацтва” (2002), Н. Яковенко “Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.” (1993), Л. Войтовича “Генеалогія династій Рюриковичів і Геди́миновичів” (1992). Залишаються достатньо актуальними й видання XIX ст. В. Модзалевського, Г. Милорадовича, О. Лазаревського та ін. Кожна з цих робіт ґрунтується в тому числі й на такій своєрідній групі джерел, як біографічні матеріали, що містяться у так званих “сказках” або реєстрах, послужних та формулярних списках, свідченнях-“сказках”, записаних у судових, митних, поліцейських установах тощо. Використовували їх достатньо активно для вивчення історії та генеалогії південноукраїнського козацтва відомий етнограф Ф. Вовк, історики О. Рябінін-Скляревський, О. Оглоблін, В. Голобуцький, А. Бачинський та інші.

Отже, продовження Ігорем Ситим археографічних пошуків у цьому напрямку можна лише вітати, а зважаючи на вищезазначене, представлене видання з історії погарської та ніжинської шляхти видається нам вельми актуальним не лише як археографічна публікація.

Немає потреби зупинятися на всіх важливих рисах збірки, що являє собою значний внесок у дослідження української і російської історії (адже частина території, яку охоплюють документи, знаходиться на сьогодні в Брянській області Росії). Підкреслимо лише найголовніше – структуру та інформативні можливості документів.

119 опублікованих документів книги, як зазначає автор вступу І. Ситий (с. 13), – це є “сказки” та повідомлення й розпочинаються вони в книзі 1772 р. З представлених документів 1772 р. (док. № 1–35) випливає, що

складались вони за двома формами. Перша форма складалася з чотирьох основних положень, що вимагали інформацію лише про походження, рідинний та майновий стан, а друга форма була більш розширеною і мала подавати інформацію про військову (причому з поділом на бойову та внутрішню) і цивільну службу, можливості продовження служби та перебування під судом. Можна погодитись з І. Ситим у тому, що, ймовірно, було два укази про складання даних через наявність двох форм з назвами “сказка” і “відомість” (незалежно від форми). При цьому зауважимо, що як у вересні, так і у жовтні 1772 р. побутували форми і меншого, і розширеного варіантів (з датованих помісячно 18 документів – розширені варіанти – у вересні № 28, 34; у жовтні – № 14, 23, 30). Подібні варіанти форм мали розповсюдження і в наступні 1778–1780 рр., як видно з документів № 36–77. На різниці у складанні форм наголосив сотник Первопечепівського правління Олексій Булашевич (док. № 37): одна форма для тих, які на службі, а інша – для звільнених від служби, вдів, дітей померлих шляхтичів. Однак за представленими в книзі документами цих норм явно не дотримувались. Покажемо також те, що предводитель шляхетства Погарського повіту Степан Лашкевич, який узагальнював дані й відправляв їх до Малоросійської колегії та Сенату, в своїй “чорновій відомості” від 20 червня 1780 р. орієнтувався на скорочений варіант форми.

Окремі документи відбивають процес складання “сказок”, до якого шляхтичі, як свідчать документи (док. № 77–85), ставились не відповідально і з порушенням форм. Крім того, за відсутності автора за нього могли записати відомості інші, як, наприклад, у “сказки” надвірного радника Григорія Андрійовича Полетики (док. № 9). Внаслідок зазначеного Степанові Лашкевичу надійшов новий указ Малоросійської колегії, в якому вимагалось дотримуватись правил заповнення “сказок” і ставилося завдання заповнити їх для бунчукових, військових товаришів і “вакансованих полкових старшин і сотників” (док. № 81). В указі подавалася форма, яка відповідала вже існуючому раніше розширеному варіанту. Подальші документи видання репрезентують саме “сказки” зазначених в указі груп за відповідною формою, але питання указу – “Ис каких онъ чиновъ и какой породы” (док. № 81, с. 124) в заповнених “сказках” було розділено (док. № 87–118) на два: “Чины и имена и какой породы” та “Из каких чиновъ”.

Завершують документальний ряд “Відомості про Ніжинську шляхту” від квітня 1784 р. (док. № 119), які склали зовсім за іншою формою та в інший час.

Інформативні можливості, зосереджені у “сказках”, різноманітні, часто деталізовані, пов’язані із загальнополітичними подіями в регіоні. У них наявні дані про військову та побутову історію, які у джерелах іншого походження майже не зустрічаються. Зрозуміло, кожне окреме джерело такого характеру містить конкретні, приватні й суб’єктивні відомості, важливі для генеалогії, краєзнавства тощо. Об’єднані, перевірені та зіставлені з даними інших категорій джерел “сказки” втрачають свій суб’єктивний характер

і, таким чином, створюють загальну історичну картину другої половини XVIII ст.

Методика аналізу цих документів потребує двобічного підходу: сучасного з документом і ретроспективного, пов'язаного з минулими подіями, які пережив автор свідчення. Все викладене дає змогу вважати, що “сказки” є доброякісною підставою для вивчення історії, в даному випадку, шляхетства, зокрема в Погарському повіті й в цілому в Лівобережній Україні, звичайно, в межах тих умов, які вони відбивають.

Звернемося безпосередньо до конкретики документів.

1. Тексти “сказок” дають чітке уявлення про їхніх авторів: 27% у рівній кількості – бунчукових, військових, значкових товаришів; абшитованих військових і значкових товаришів – 11%, полкової і сотенної старшини – 19%, інші – у відставці, вдови тощо. Так, за “списком шляхетства, чиновників, вдів та їх дітей, які мешкають у Погарському повіті” від 14 червня 1780 р. (док. № 68, с. 89–94) зі 144 осіб – 47% перебували “в службі”, 22% – “без служби”, 16% – у відставці, 12% – “в абшите”, 3% – не визначені. З усіх визначених протягом 1772–1781 рр. близько 67–70% могли продовжувати службу. Однак варто відзначити чи не єдиний випадок у записах про можливість служби. Сформулював його бунчуковий товариш Семен Ноздря: “к продолжению статской службы способен и к повышению чина за не исполнение повелений и за не порядочное поведение не достоин” (док. № 111).

2. З документів 1781 р. (док. № 87–118) дізнаємося про походження 31 шляхтича – 75% з них походили з родин військових і значкових товаришів, у той час як за документами 1772–1778 рр. – із 23 авторів, які визначили походження – 51% походили з родин військових і значкових товаришів. Цікавим є те, що деякі подавали своє походження починаючи не лише з батьків, а й з дідів (для більшого обґрунтування прав на шляхетство?!). Так, Іван Карнович походив від діда та батька Данила – значкових товаришів (док. № 44), а його родич Стефан Карнович “з деда сотенного атамана, отца значкового товариша” (док. № 52), відставний прапорщик Петро Панкевич мав діда “писаря полкового стародубовского, отца значкового товариша” (док. № 50), так само як зазначив і його родич Андрій Панкевич (док. № 51), абшитований прапорщик лейб-гвардії Ізмайловського полку Антон Щерба – “з деда воискового, отца значкового товаришей” (док. № 54). Таким чином, можемо встановити не лише прості родоводи старшин, а й служби їхніх пращурів.

3. Близько 27% авторів “сказок” були одружені з дочками бунчукових, військових, значкових товаришів, 12% – з дівчатами – членами родин полкової та сотенної старшини, 8% – з козачками, 8% – з міщанками, 8% – з шляхтянками і дворянками. Погарська шляхта мала достатньо значний репродуктивний потенціал, адже в родинах було від 3 до 6 дітей, близько 58% хлопців і 65% дівчат ледь досягли шлюбного віку і проживали з батьками. Цікавим є те, що більшість авторів “сказок” відзначали, що їхні діти навчаються, як-от: син бунчукового товариша Григорія Короткевича Дем’ян, 17 років, “находится в доме его в обучении латинского языка” (док. № 99), син

військового товариша Василя Гамалії малолітній Іван “в его доме обучается” (док. № 110), сини військового товариша Олексія Лук’янова Володимир, Григорій, Олександр “по малолетству их при доме и обучаются русской грамоте” (док. № 112) та ін.

4. Більшість представленої шляхти не брала участі в бойових діях (“походах”), а була задіяна у внутрішній службі. Так, лише 18% брали участь у різних військових кампаніях, зокрема у російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. (боях за Азов, Перекоп, Очаків, Хотин, Ставучани; док. № 18, 19, 21, 28, 30, 72), російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. (док. № 24, 26, 34, 52, 63), проти “польских мятежников конфедератов” (док. № 26) тощо.

5. Ще одна характеристика авторів “сказок” – це майновий стан. Близько 92% мали “хати”, інші будівлі та “подданих”. Так, абшитований значковий товариш Василь Ситников мав “двор жилой мой в городе Почепе, по ревизии 764 году подданических хат: одну в деревни Хорабочах да другую в селе Витовке уезду Почеповского за собою” (док. № 6), абшитований полковий суддя Олексій Дзівович мав “дом жилой, а другой вынокуренной, с мельницею полку Стародубовского, сотне Почеповской, в городе Почепе, да в той же сотне Почеповской хутор с мельницею, прозываемой Шмотовской, другой хутор при селе Витовке. Мужеска полу душ имею за собою 28” (док. № 25). А ось брати – абшитовані військові товариші – Семен та Денис Жоравки були серед тих, які взагалі не мали ані хат, будинків, будівель, ані “за собою” селян.

За допомогою опублікованих документів можна реконструювати родинні зв’язки шляхти і зміни в їхньому становищі протягом 1772–1781 рр. Так, зокрема, маємо “сказки” бунчукового товариша Григорія Косача за жовтень 1772 і листопад 1781 рр., за цей час у Григорія народилися дві дочки і збільшилась кількість “малороссийских подданих мужеска полу” з 60 до 200.

Таким чином, вищезазначене дає змогу створити узагальнений образ старшини 70-х – 80-х років XVIII ст., і прикладом можуть бути “сказки” родичів – бунчукових товаришів Василя Дмитровича Рославця (док. № 40, 90) і Йосипа Дмитровича Рославця (док. № 39, 87). Перший походив з військових канцеляристів. Розпочав службу у 1764 р. військовим канцеляристом, а у 1765 р. став бунчуковим товаришем. У військових кампаніях участі не брав, “кроми внутренних разных комендираций и коммессий”. Під слідством і судом не був, продовжувати службу “був спроможний і на підвищення чину при відставці гідний”. Одружений з дочкою бунчукового товариша Григорія Кулябки Оленою. Мав чотирьох дочок – Уляну, Марфу, Єфимію та Софію – і сина Якова. Останній в 13 років здобував освіту в “кіевских училищах латинского, немецкого и французского языков”, а через три роки навчався в Чернігівському колегіумі. Василь Дмитрович мав “подданих малороссийских по ревизии 1764 году написанных в селах Ишове, Сенкове, деревнях Попсுவке, Дмитрове, Болотихове, Елисевицах, Макарове, и Санниках 31 хату до полку Нежинского, в городе Глухове, в селе Щербых и слободе Княжичах 33 хати”.

Другий – Йосип Дмитрович Рославець – походив з родини значкового товариша, вступив на службу у 1732 р. і за відмінну службу “жалован значковим товаришем”, у 1757 р. гетьман К. Розумовський “жаловал” бунчуковим товаришем. У військових кампаніях участі не брав. Під слідством і судом не був, за віком продовжувати службу був неспроможний. Одружений з дочкою бунчукового товариша Андрія Гудовича, мав двох дорослих дітей – Івана, 36 років, який служив майором в Апшеронському полку, та Олександра, 22 років, що служив у легкокінному Чернігівському полку поручиком та скарбником. Проживав “у деревні Дмитровці першої Почеповської сотні”, мав “малоросійських подданих” в цій “деревні” та 47 хат в інших селах.

Вирізняється у цьому великому масиві “сказок” останній документ книги “Відомість про ніжинську шляхту” за квітень 1784 р. Значення його важко переоцінити, адже в ньому представлені родини, які володіли нерухомим майном і представляли себе на дворянство з відповідними документами. Можна припустити, що всі вони свого часу склали, подібно до погарських “колег”, відповідні “сказки”. Саме ця “Відомість...”, як зазначає упорядник, “містить перелік документів, завдяки яким українська шляхта доводила свою причетність до привілейованого стану” (с. 14). Однак, на нашу думку, важливість цього документа дещо нівельована. Різні стиль, структура та інформативні можливості порівняно з попередніми документами не можуть не привернути відразу до себе увагу, а спільні риси між усіма документами збірки, крім відзначеного місця зберігання (фонди Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського), потребують детального роз’яснення читачеві. Зокрема, пошуки свого місця в суспільстві, складність перехідного становища української старшини, прагнення до “шляхетства”, ставлення до нових викликів життя протягом 70-х – 80-х років XVIII ст. характеризують усі документи збірки.

Безперечним здобутком видання є іменний покажчик, що полегшує встановлення генеалогії не лише таких відомих родів, як Полетики, Гамалії, Дзівовичі, Ханенки, Гудовичі, а й менш відомих (Юркевичі, Щербини, Губчики, Журавки, Карновичі, Косачі). Важливою є і можливість проілюструвати етнічні взаємодії між українською старшиною, польською шляхтою (док. № 19) і російським дворянством.

Разом з тим, на нашу думку, опублікованим документам, безперечно, не завадило б мати примітки та коментарі, що зорієнтувало б видання не лише на фахівців-істориків, як зазначено на звороті титулу, а й на всіх громадян, які цікавляться вітчизняною історією. Адже деякі терміни і скорочення в тексті документів – “абшитований”, “крест”, “Ма. колегія”, “вой.т.” та інші – потребують додаткового роз’яснення. Потребує також більш ретельного визначення (ніж на с. 11) й адміністративно-територіальний поділ Стародубщини саме у 70-х – 80-х роках XVIII ст. Так, у тексті вступу й документах мова одночасно йде про сотні Стародубського полку, куди входив Погарський полк (!), і про сотні Погарського повіту (?), дві з яких – “Перво-

Генеалогія української шляхти: Послужні списки погарської шляхти 1772–1781 рр.

почеповську” та “Второпочеповську” взагалі не відображено в картографічних матеріалах додатків (с. 202, 203, 230, 231).

Фотокопії різноманітних документів, печаток, описів гербів, портрети старшини XVIII ст. та інші матеріали, розміщені у додатках, дають наочне уявлення про життя шляхти XVIII ст.

Збірка документів “Генеалогія української шляхти: Послужні списки погарської шляхти 1772–1781 рр., «Описание» ніжинської шляхти 1784 р.” є цінною для вивчення складних історичних процесів кінця XVIII ст. не лише у сучасній Лівобережній Україні, а й на прилеглих територіях Російської Федерації. Вона дає можливість розширити наші уявлення про типи старшин, шляхтичів, дворян, їхнє побутове життя, військову службу, майно тощо. Одночасно вміщені у збірці матеріали висвітлюють непрості процеси перетворення української старшини на дворянство, що відбувалось протягом кількох десятиліть. Вихід у світ цього видання має стати поштовхом для подальших археографічних пошуків і публікацій подібних матеріалів, об’єднаних, можливо, вже у серії.

Хотілося б відзначити кропітку роботу упорядника І. Ситого з підготовки документів до публікації, привітати його з виходом збірки і побажати натхнення у подальших дослідженнях.